

ȘTEFAN CEL MARE ȘI ÎNALTA POARTĂ. NOI DOCUMENTE TURCEȘTI^{*}

MIHAI MAXIM^{**}

Arhivele turcești, renumite prin bogăția *izvoarelor*, ne-ar putea oferi încă surprize însemnate referitoare la Ștefan cel Mare și epoca sa. Astfel, există un număr impresionant de documente otomane la Istanbul, conservate în principal la *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (Arhiva Otomană de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri <al Republicii Turcia>), fosta arhivă a marilor viziri și a diverselor departamente (ministere) ale statului otoman. În anul 1979 Atilla Çetin, directorul general de atunci al acestei arhive, cea mai importantă din Turcia și una dintre cele mai mari din lume, aprecia la „peste 100 de milioane” numărul documentelor existente aici¹. În 1995, după „revoluția arhivistică” săvârșită în timpul prim-ministeriatului lui Turgut Özal și care a avut ca efecte, între altele, introducerea evidenței computerizate a documentelor, cât și creșterea de peste 10 ori a personalului calificat, Ismet Binark, directorul general din acea vreme al Direcției Generale a Arhivelor de Stat din Turcia, afirma că la *BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)* se află „circa 150 milioane de documente” (mai precis: unități arhivistice), din care doar circa 30% au fost catalogate². După părerea mea, aceasta înseamnă că există toate șansele ca după un anumite interval de timp să putem vorbi de aproximativ 200 milioane de unități arhivistice la *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* și că, în urma catalogării celor 70% dintre documente din totalul de 150 milioane deja evaluate în 1995, apoi a catalogării noilor piese ce se vor descoperi, s-ar putea că documentația noastră otomană să se îmboagătească în mod substanțial. Aceasta însă pentru epociile mai noi, căci pentru perioada anterioară mijlocului secolului al XVI-lea, de când încep să ființeze mari colecții de condiți ale Porții (în primul rând *Mühimme*

* Preluat din „R.I.M.”, 3 (83)-2004, București, pp. 17-24.

** Prof. univ. d-r la Facultatea de Istorie a Universității din București, directorul Centrului de studii turce din cadrul acestaie, directorul Institutului Cultural Român din Istanbul.

¹ Atilla Cetin, *Başbakanlık Arşivi Kılavuzu* (Ghidul Arhivei de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri), Istanbul, 1979, p. XI.

² Araf Yüksel și Ismet Binark, în: *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Katalogları Rehberi* (Ghidul catalogelor Arhivei Otomane de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri), Ankara, 1995, pp. III și XX.

Defterleri/Codicile afacerilor importante, 266 de vol. între 1553 și 1905)³, sunt puține șanse să apară lucruri noi. Doar marea colecție de *Venituri și cheltuieli zilnice* a Vistieriei Centrale a Statului otoman (*Ruznâme Defterleri*, codificat: *D.BRZ*), covoară, în mod excepțional, până pe la 1526: în prima condică (*defter*) păstrată, din această colecție, am depistat recent cele mai vechi înregistrări oficiale și detaliate de peșcheuri românești⁴.

Totuși, cum se explică absența documentelor otomane – cu rare excepții – pentru această perioadă mai veche a statului otoman și a relațiilor româno-ottomane? (În 10 ani de lucru în arhivele turcești, în special la *BOA*, toate eforturile mele de a găsi documente aparținând acestei perioade, și cu deosebire epocilor lui Mircea sau Ștefan, s-au dovedit zadarnice.) Lucrul se explică prin aceea că arhiva statului otoman de până la 1402, aflată atunci la Bursa, a fost arsă de nepotul lui Timur Lenk după catastrofala înfrângere de la Ankara și luarea în captivitate a lui Bâyezid Yıldırım (Fulgerul)⁵. După mutarea capitalei la Edirne (1402), apoi la Istanbul (1453), arhivele au peregrinat și au avut parte de numeroase incendii (1754, 1788, 1808, 1838, 1878)⁶. S-a adăugat la aceasta dezinteresul autorităților otomane față de arhive, dezinteres care a mers până într-acolo, încât în primul război mondial ele au vândut aliaților bulgari „ca hârtie uzată” două vagoane de documente⁷, după cum relatează un martor ocular, turcologul Paul Wittek. În aceste condiții (peregrinări, incendii, dezinteres etc.), vor fi dispărut și multe documente aparținând epocii lui Mehmed II și Bâyezid II, respectiv a lui Ștefan cel Mare, din căte vor mai fi supraviețuit. Precizez, din nou, în acea vreme încă nu exista practica ținerii de condici (*defter*), care să înregistreze, în concept sau în copie, documentele emise de Cancelaria Divanului Imperial și de atâtea alte cancelarie otomane (în număr de peste 50), practică introdusă de la mijlocul secolului al XVI-lea.

Dar pentru această epocă mai veche, pot apărea documente noi mai ales în alte arhive otomane din Turcia: Arhiva Palatului Topkapı (fosta arhivă a sultanilor), bibliotecile moscheilor Süleymaniye și Aya Sofya etc.

³ Un al 267-lea volum și cel mai vechi care ni s-a păstrat, din această colecție, și care este foarte important pentru istoria românească, datează din 1544-1545, dar nu se află la *B.O.A.*, ci în arhiva sultanilor, de la Topkapı. Această condică a fost publicată recent integral de către cel mai bun cunoșător al arhivelor otomane la ora actuală, prof. Halil Sahillioglu: Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952. Tarihli ve E. 12 321 *Numaralı Mührimme Defteri* (Condica afacerilor importante din anul Hegirei 951-952 și nr. E-12 321 din Arhiva Palatului Topkapı), editor: Halil Sahillioglu, prezentare: Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, Istanbul, 2002; vezi și: Mihaela Berindei, Gilles Veinstein, *L'Empire ottoman et les pays roumains 1544-1545. Étude et documents*, Paris-Cambridge, 1987.

⁴ Vezi M. Maxim, *Roman-Ottomanica. Essays & Documents from the Turkish Archives*, The ISIS Press, Istanbul, 2001, pp. 70-73, doc. nr. 1.

⁵ Cronicarii otomani menționează în chip expres că lui Bâyezid i-s-a atribuit supranumele de *Yıldırım* datorită rapidității acțiunilor sale (se deplasa „ca un fulger = *Yıldırım gibi*”). Deci, traducerea corectă a acestui epitet este „Fulgerul” și nu „Trăsnetul”, cum credea regretatul Aurel Dececi (*Istoria Imperiului otoman până la 1656*), E.E., București, 1978, p. 55 și urm.

⁶ M. Maxim, *Tările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-ottomane în Evul Mediu*. Cu o prefacță de Prof. Halil Inalcık, E.E., București, 1993, p. 88.

⁷ *Ibidem*, p. 33. Aceste documente au fost recuperate recent de autoritățile turcești, sub formă de microfilme, aflate la *B.O.A.*.

Dacă nu se făceau copii după actele oficiale până la mijlocul secolului al XVI-lea, în schimb se alcătuiau uneori, de către anumite persoane, condiții care includeau copii după diverse documente sau manuscrise. Într-o asemenea condiție miscellanee, alcătuită de un anume Es'ad Efendi pe la 1490-1491, a fost descoperit de către Aurel Decei și publicat în 1945 faimosul „ahidnâme”, acordat între 1479 și 1481 de către Mehmed II lui Ștefan cel Mare, singurul text integral de „capitulație” clasică acordată domnilor moldo-munteni care ni s-a păstrat⁸. Aurel Decei a avut un noroc formidabil: în arhiva marii moschei Süleymaniye (a lui Süleyman Magnificul, ridicată între 1550 și 1557, aşadar la jumătate de veac după moartea lui Ștefan) se află cel mai mare depozit de manuscrise al Turciei, la care se adaugă și cele peste 12.000 de destere ale Arhivei Muftiatului (*Müftülük Arşivi*) aflată lângă moschee. Să dai exact peste condica interesând domnia lui Ștefan și încă privitoare la „tratatul” marelui voievod cu Poarta, în acest noian de documente, însemna să găsești acul în carul cu fân. Cercetările ulterioare, îndeosebi ale regretatului prof. Mihail Guboglu, nu au mai avut parte de același noroc. Se impune, de aceea, ca o eventuală permanență arhivistică românească la Istanbul să-și propună, între obiective, „despuierea” sistematică (și) a acestei arhive de la moscheea Süleymaniye.

A existat și practica trecerii în registrele kadiilor (judecătorilor și primarilor) otomani, așa-zisele *ser'iyye sicilleri*, a deciziilor/ poruncilor (*ahkâm*) importante, comunicate de Înalta Poartă. Așa s-a conservat într-un registru de acest gen de la Bursa (*ser'iyye sicilleri* A/4, p. 87.) o copie după porunca *padişahală* din ajunul campaniei din 1484 asupra cetăților Chilia și Cetatea Albă, poruncă pe care prof. Ahmet Akgündüz, autorul unei monumentale ediții a *Kānunnâme*-elor (codicelor de legi) otomane (din care au apărut până acum 9 volume masive), o numește *gazā fermanı* (firman de război sfânt)⁹. Deși acest text a fost publicat [într-o anumită formă] încă din 1942 de către K. Kepecioğlu¹⁰, totuși, datorită unor condiții obiective (raritatea periodicului „Vakıflar Dergisi” în care a fost publicat documentul, vitregia vremurilor) el a rămas necunoscut istoriografiei noastre. Abia în 1979 firmanul a fost semnalat în „Turcica” de către Irene Beldiceanu-Steinherr¹¹, dar, din nou, n-a intrat în circuitul istoriografiei noastre. De altfel, nici Ahmet Akgündüz în 1990, când publica textul în colecția sa de *kānunnâme*-le, nu știa că acesta mai fusese publicat, chiar în propria țară, ci afirma, dimpotrivă, că publică firmanul „pentru prima oară”¹².

În ce mă privește, de îndată ce am luat cunoștință de acest izvor, am fost izbit de marea lui însemnatate, nu numai pentru problema cuceririi Chiliei și Cetății Albe din 1484, dar și pentru chestiunea „capitulațiilor” lui Ștefan, a relațiilor sale cu Înalta Poartă în ansamblu. De aceea, am semnalat firmanul și am reprodus extrase din el în *Tările*

⁸ Aurel Decei, *Tratatul de pace – Sulhname – încheiat între sultanul Mehmed II și Ștefan cel Mare în 1479*, „R.I.R.”, XV (1945), fasc. IV, pp. 465-494; ultima ediție a documentului în: Mustafa Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, Edit. Academiei, București, 1976, pp. 5-7.

⁹ Ahmed Akgündüz, *Ottoman Kanunnameleri ve Tahllilleri* (Codicele de legi otomane și analiza lor), vol. II, Istanbul, 1990, p. 135 (text) și p. 136 (facsimil).

¹⁰ *Bursa ser'iyye sicilleri*, A/4, p. 87.

¹¹ Vezi „Turcica” (Paris-Strasbourg), XI, 1979, p. 87, n. 40.

¹² A. Akgündüz, *op. cit.*, p. 135.

Române și Înalta Poartă (1993)¹³. Întrucât orice document, orice informație nouă, privind pe marele Ștefan prezintă interes pentru noi, voi prezenta în continuare, după ediția Akgündüz, traducerea integrală, pentru prima oară, a acestui „firman de război sfânt”, emis de Bâyezid II, în ajunul campaniei asupra Chiliei și Cetății Albe.

<Document nr. 1¹⁴>

„COPIA PORUNCII PADIŞAHALE

[Voi], gloriei ale kadiilor și judecătorilor¹⁵, care stabilesc calea musulmanilor și Islamului, kadii ai țărilor <bine-păzite>, Allah să-i înmulțească pe cei care se sacrifică pentru El; atunci când va sosi înaltul semn (*tevkî*) <împărătesc> să vă fie cunoscut că:

1. În clipa de față, cerând ajutor de la Allah Cel preainalt (...)¹⁵ și de la preamăritul <Muhammad>, trimisul Său (...)¹⁵, mi-am pus în gând <să fac> mare război sfânt (*ulu gazâ*). Dea Domnul cel milostiv ca începutul <acestui război sfânt> să fie norocos, iar sfârșitul său să fie însoțit de cuceriri.

2. De aceea, e nevoie ca fiecare dintre voi, în *kaza*-ua voastră, să faceți informare și chemare <la gazâ>. Cei ce doresc <să ia parte> la gazâ și *cihâd* și cei care caută pradă (*doyumluk*) și cei care vor să fie tovarăși destoinici <în campanie> și trag sabia și cei care prin destoinicia lor vor să dobândească un *timar*, să vină cu armele și lucrurile lor de campanie, să fie împreună cu mine (*benimle bile*) în acest război sfânt blagoslovit, să se bucure și să fie părtași la binefacerile războiului sfânt (*gazv u cihâd*), să găsească prăzi îndestulătoare (*doyumluklar*) și să câștige avuții. Si fiecare dintre cei care vor dovedi destoinicie (*yoldaşlık*) va primi de la mine bunuri de preț și favoruri, potrivit destoinicie sale. Si voi dărui *timar* celor care vor cere timare și mă voi îngriji de timare și de *dirlik*-uri [venituri care să asigure întreținerea unei persoane - M.M.].

Să fie <cu toții> beneficiarii favorurilor mele imperiale.

3. Si în acest an nu se ia *penç-yek* [cincimea - M.M.] din câștigul nimănui; să se acționeze potrivit lui (acestui firman).

(Poruncă) înregistrată în prima decadă a lui Rebiülâhir din anul optsute optzeci și nouă [28.IV.-7.V. 1484-M.M.].

In tabăra (*be yurt*) de la Devletlü Kabaağac¹⁶.

Ce rezultă din acest document din punctul de vedere al raporturilor lui Ștefan cu Poarta?

Din tabăra de la *Devletlü Kabaağac*, în ajunul marșului spre Moldova lui Ștefan (nenumită în document, chipurile spre a păstra secretul destinației de campanie), Bâyezid II (1481-1512), zis „cel Pios” (*Veli*) -presat, pe de o parte, de rivalitatea fratelui său Cem, -

¹³ M. Maxim, *Tările Române și Înalta Poartă*, E.E., București, 1993, p. 135, n. 8.

¹⁴ Vezi supra, nota 9.

¹⁵ Urmează epitetă specifică stilului bombastic oriental.

¹⁶ Bâyezid II a părăsit Istanbulul la 1 mai 1484 (4 Rebiülâhir 889); vezi: İsmail Hami Dañoğlu, *Ottoman Tarihi Kronolojisi* (Cronologia explicativă a istoriei otomane), vol. 1 (1258-1512), Editura Türkiye, İstanbul, 1971, p. 381.

aflat în Rhodos din 1482, iar, pe de altă parte, de antipatia și neîncrederea oștenilor, în special a ienicerilor, care l-ar fi preferat pe tron pe Cem, la fel cum o dorise și Mehmed II, tatăl lor –, și-a luat măsuri suplimentare pentru asigurarea succesului campaniei și, implicit, pentru obținerea încrederii oștenilor. În acest sens, el a declarat campania drept „un mare război sfânt” (*ulu gazā*), fapt menit să întărească moralul și spiritul de datorie musulmană ale oștenilor (spiritul de *gazā*). De asemenea, a promis că va avea grijă de timarele („feude” de ale căror venituri se bucurau spahii) și *dirlik*-urile (veniturile) existente, cu alte cuvinte că le va majora pe acestea potrivit viteziei fiecăruia -lucru obișnuit până atunci -, dar - fapt neobișnuit, fără precedent - a declarat că va dărui *timare tuturor* „celor care vor cere timare”. Or, în sistemul otoman nu participau la campanii decât timariotii (*sipahiler*) sau călărimea de țară, nu și *re'āyā* (contribuabilitii), potrivit principiului „fiul de *re'āyā* este *re'āyā* și fiul de timariot este timariot”, aşadar un fiu de *re'āyā* nu putea aspira - în mod normal - la un timar și, deci, la statutul de timariot. Această neobișnuită măsură a sultanului era menită să mărească efectivitatea oștenilor *participanți la campania asupra Moldovei lui Ștefan*, pe care n-o putuse îngenunchea nici ilustrul său părinte, cuceritorul Constantinopolului. Pentru a fi sigur de succesul campaniei, Bâyezid îi asigurase și o excelentă pregătire diplomatică: de pildă, încheiașe un tratat (în formă otomană: *āhidname*) în 1483, cu Matia Corvin, tratat încheiat pe doi ani, din textul căruia reușise să elimine următorul angajament cerut, desigur, de regele maghiar: „și beii oștenilor mei victorioși nu vor trece prin Moldova sau Valahia fără înștiințarea numitului rege (*benim asker-i zafer beglerim... Boğdan ya Eflâk ilinden mezkür kiral ma'rifetsiz geçmiyib*”) – (în copia de la Topkapı aceste cuvinte au fost tăiate cu o linie)¹⁷.

Așadar, Bâyezid putea intra în Moldova fără a mai înștiința pe rege, căpătase mâna liberă, relațiile cu Ungaria fiind definite în documentul amintit în termeni foarte moderni, drept raporturi de „pace, prietenie și bună vecinătate (*barış, dostluk ve iyı komşuluk*)”. Sultanul a asigurat o participare masivă la campanie a flotei imperiale, care a transportat pe apă provizii, pulbere și tunurile mari de asediu. A obținut, de asemenea, participarea – pentru prima dată – a trupelor tătarilor din Crimeea (oficial cu 40.000-50.000 de oșteni), în frunte cu hanul însuși. De asemenea, și oastea lui Vlad Călugărul al Țării Românești, adică 30.000 de oameni (după Ibn Kemal) – 20.000 (după izvoare românești), trebuia să ia parte la campanie, alături de otomani. Toate acestea -pe lângă obișnuita oaste de campanie – nu i s-au părut, totuși, suficiente lui Bâyezid. De aceea, el a chemat la oaste pe toți cei dormici să obțină un timar („oastea cea mare” otomană). Bâyezid avea să plece din Edirne, în drum spre Moldova, la 22 mai 1484; „firmanul de război sfânt” a fost dat, deci, cu câteva săptămâni înainte: în decada 28 aprilie-7 mai 1484. În acest caz, se naște întrebarea: ce efect real a putut avea firmanul cu pricina, având în vedere că oastea sultanului se afla deja mobilizată și campată în tabăra de la *Devletlü Kabaağac*, iar mobilizarea obișnuită a unor noi efective dura câteva săptămâni?

¹⁷ TKSMA (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi / Arhiva Muzeului Palatului Topkapı), Istanbul, nr. E - 5 861; vezi și G. Hazai, *A Topkapı Szeray Muzeum Leveltanak Magyar Vonathozú Török Iratai* (Documente la TKSMA referitoare la maghiari), în: „Leveltari Kozlemények”, 26, 1955, pp. 294-298.

Avem motive să credem că *rezultatul firmanului a fost mai mult psihologic*: Bâyezid II dorea să-i cointeresize mai mult pe timaroți în succesul campaniei, promîndu-le timare mărite, eventual noi timare în alte zone ale imperiului, iar, pe de altă parte, se angaja față de toți oștenii, inclusiv ieniceri, să nu le mai rețină cincimea (din persană: *penc-yeğ*) din pradă, ceea ce constituia un alt stimulent moral și material important. (Nu cunosc alte cazuri în istoria otomană de astfel de scutiri de *pencik*). În fine, pentru a dovedi oștenilor săi că și el este un războinic, un *gâzî* cu sabia, ca și tatăl său, și nu doar un om cucernic (*Veli*), Bâyezid a menționat în firmanul său, pe care kadii din provincii trebuiau să-l facă public în toate colțurile imperiului, că el însuși se va pune în fruntea gaziilor („*<gazii>* să fie împreună cu mine -benimle bile - în acest război sfânt blagoslovit”).

N-ar fi hazardat să credem că „firmanul de război sfânt”, cu frumoasele sale promisiuni, putea avea un efect psihologic și asupra inamicului, căci era de presupus că agenții lui Ștefan vor fi luat cunoștință și vor fi transmis voievodului lor datele esențiale ale acestui firman, care trebuia, repet, să fie făcut public de către kadii. Ștefan – dar și bogații negustori de la Chilia și Cetatea Albă, pe care meseria le-o cerea să fie bine informați –, ar fi putut crede că Bâyezid venea cu efective mai mari decât în realitate. Într-adevăr, după opinia celui mai minuțios cercetător al istoriei cuceririi Chiliei și Cetății Albe, regretatul prof. Nicoară Beldiceanu, „efectivele otomane, muntene și tătare nu puteau depăși 60.000 de oameni”¹⁸, deși unele izvoare, inclusiv otomane, vorbesc de efective de până la 200.000 de oameni¹⁹. Avem de-a face aici cu o problemă mai generală: *tendința surselor* fie creștine (din nevoie de a justifica mărimea pericolului „păgân”), fie musulmane (din necesitatea de a arăta cât de mare e forța gaziilor în lupta cu „necredincioșii”) de a exagera efectivele oștilor otomane. În orice caz, și campania de la Chilia și Cetatea Albă pune în lumină rolul propagandei de război otomane, pe care îl relevase și N. Iorga. Dacă puternicele cetăți moldovene au căzut relativ repede (Chilia după 10 zile de asediu, Cetatea Albă după 15 zile), faptul se va fi datorat, cum credea și N. Beldiceanu, înțelegerii secrete dintre marea negustorime („il popolo grasso”) de aici și otomani. Iar la această înțelegere îi va fi împins pe negustori nu numai calculul economic – avantajele pe care le-ar fi adus comerțul în limitele unui mare imperiu, cu „cea mai puternică monedă de argint a Europei” (Em. Condurachi)²⁰ – dar, poate, și propaganda de război otomană despre existența unei copleșitoare, irezistibile forțe militare otomane. Tot astfel putem specula în legătură cu cauzele neintervenției lui Ștefan, direct, în sprijinul celor două cetăți. Una din explicații ne-a dat-o Grigore Ureche: Ștefan obișnuia să lupte în locuri înguste și nu în câmp deschis²¹, or, venind în fața Chiliei sau Cetății Albe, domnul s-ar fi expus pericolului unei lupte în câmp deschis cu excelenta călărimă usoără

¹⁸ Nicoară Beldiceanu, *La campagne ottomane de 1484: ses préparatifs militaires et sa chronologie*, „R.E.R.”, Paris, V-VI, 1960, pp. 70-72; idem, *La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bâyezid II*, „S.O.F.”, XXIII, 1964, pp. 61-63.

¹⁹ Apud Selâhattin Tansel, *Sultan II. Bâyezîl'in siyasi hayatı* (Viața politică a lui Bâyezid II), Istanbul, 1966, p. 72, nota 13.

²⁰ Em. Condurachi, *Quelques problèmes des ateliers monétaires roumains au moyen age*, în „A.I.E.S.E.E. Bulletin” (București), XIII-XIV, 1975-1976, p. 120.

²¹ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție P.P. Panaiteșcu, București, 1955, p. 98.

turco-tătară și - de ce nu? - cu muntenii lui Vlad Călugărul. El ar fi riscat nu doar pierderea unci bătăliei, dar și a armatei sale de elită, poate și a domniei (fiind prins) ori chiar a vieții. La decizia neintervenției va fi contribuit însă și *propaganda de război* otomană, inclusiv „firmanul de gază”, care exagerau efectivele, forța oastei otomane de invazie și de asediul.

Legat de efectele pe termen lung ale campaniei de la 1484 aş semnala, în treacăt, câteva aspecte:

1) Însemnatatea campaniei capătă adevărata sa semnificație, de valoare universală, dacă e legată de *istoria Mării Negre* (ca și de cea a Dunării, de altfel), momentul 1484 fiind considerat un pas decisiv (dar nu și final) în procesul de transformare a Mării Negre în „lac otoman”; pe de altă parte, cum releva turcologul german H.J. Kissling²², cucerirea Chiliei și Cetății Albe, cu hinterlandul lor, le-a asigurat otomanilor aprovisionarea cu lemn de construcții (pentru corăbii) de cea mai bună calitate, din codrii Moldovei de Sud, momentul 1484 fiind, deci, considerat decisiv și pentru *istoria flotei otomane*.

În ceea ce privește relațiile româno-otomane, anul 1484 a fost hotărâtor pentru opțiunea Moldovei în favoarea factorului otoman; nu întâmplător, atlasele istorice turcești²³ menționează anul 1484 drept an al impunerii controlului otoman asupra Moldovei, al includerii acesteia în Commonwealth-ul otoman.

3) Calculul negustorilor de la Cetatea Albă, care s-au înțeles în secret cu otomanii, s-a dovedit a fi corect doar pe jumătate, în sensul că, pe termen lung, interesele lor comerciale, între frontierele uriașului imperiu, au fost asigurate, dar foarte mulți dintre ei (după Ibn Kemal 10.000 de gospodării, cifră exagerată, pare-se)²⁴ au trebuit să-și părăsească locurile de baștină, fiind strămutați cu forța la Istanbul, unde au format un cartier al lor. Semnalez faptul că am găsit la *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, într-o serie de deftere, numeroase mențiuni din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și din secolul XVII, deci încă aproape 200 de ani după cucerire, privind „comunitatea (obștea) akkermănenilor” (*cemaât-i tayfe-i Akkermâniyân*), care-și plăteau capitalia (*cizye*) în mod separat²⁵, prin urmare beneficiu de un soi de autonomie, la fel, ca, de pildă, Patriarhia greco-ortodoxă din Istanbul.

4) Între consecințele tragice ale campaniei din 1484, în general ale războaielor româno-otomane, trebuie să evidențiem întâi marile distrugeri materiale, pierderi de vieți omenești și, nu în ultimul rând, marele număr de *prizonieri* luați de forțele invadatoare. Cifrele pot fi și aici exagerate (Ibn Kemal menționează 40.000 numai de la Cetatea

²² H. J. Kissling, *Betrachtung über die Flottenpolitik Sultan Bâyezid II. 1481-1512*, în „Saeculum”, XX/I, 1969; traducere turcă în: „Türk Kultürü” (Ankara), nr. 84, VII/1969.

²³ Vezi, de ex., Faik Reşit Unat, *Tarih Atlası* (Atlas istoric), Istanbul, f.a., pp. 32, 33.

²⁴ Ibn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân. VIII. Defter (Transkripsiyon)* – (Analele Casei lui Osman. Defterul VIII. Transcriere), ediție Ahmet Uğur, Edit. TTK, Ankara, 1997, p. 75.

²⁵ Vezi de ex. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (B.O.A.), fond D. BRZ, nr. 20.618, p. 8 și 9, doc. din 20 zilka'de 965/17.IX. 1558; fond *Kepeci*, nr. 1774, p. 15, doc. din 29 Receb 1000 / II.V 1592 etc. privind pe *Akkermaniyyân-y İstanbul* („akkermănenii din İstanbul”), deci e vorba de un cartier al acestora în İstanbul și nu la Eski Biga, în Anatolia.

A!bă)²⁶, dar numărul lor mare nu poate fi negat. Semnalez, în legătură cu soarta unora din acești prizonieri, că în registrele kadiilor (*şer'iyye sicilleri*) de la Bursa, prof. Halil Sahillioğlu a găsit o serie de *contracte* încheiate (și) de prizonieri moldoveni, din epoca marilor lupte antiotomane ale lui Ștefan, prizonieri deveniți robi ai unor patroni de mari ateliere de țesături de mătase de la Bursa, cu care se înțelegeau, în scris, ca în schimbul unei cantități de mătase sau al unei sume *cash*, la capătul a câțiva ani, foștii robi să se poată elibera, devenind apoi ei însiși patroni (*De la situația de rob la cea de patron/Kölelikten Patronluğa*, chiar aşa se numește studiul realizat de prof. Sahillioğlu)²⁷. În aceste condiții, foștii oșteni, boieri, orașeni sau țărani ai lui Ștefan nu se mai întorceau acasă: după un timp vor fi trecut la Islam - dar nu obligatoriu -, își vor fi deschis propriul atelier, își vor fi întemeiat o familie cu o turcoaică... Viața nu stă în loc.

S-a conservat și un registru de porunci (*Ahkām Defteri*) din anul Hegirei 906/A.D. 1501, care cuprinde înregistrări de câteva luni din acel an ale Divanului (epoca lui Bâyezid II). Registrul a fost publicat acum 10 ani de către colegii Ilhan Şahin și Feridun Emecen, de la Universitatea (din) Istanbul²⁸. Două documente se referă la Ștefan cel Mare²⁹, alte două la vlahii sud-dunăreni (de la Barcea și Smederevo)³⁰, documente rămase – după știința mea – necunoscute sau, în orice caz, neutilizate în istoriografia noastră. Cele două documente referitoare la Ștefan sunt scrise în turco-osmană și sunt porunci (sing, *hüküm*, pl. *ahkām*) emise în ultima decadă a lunii Zilka'de - ultima decadă a lui Zilhicce, anul Hegirei 906, adică în intervalul 8 iunie-17 iulie 1501, fiind adresate unor demnitari otomani de margine, în legătură cu aceeași afacere: necesitatea recuperării unei creațe de 1429 de galbeni, pe care urmașii unui negustor evreu din Istanbul o aveau în Moldova la unul „din oamenii lui Ștefan Voievod” (*Istefan Voyvoda*), pentru cumpărături de piper (*biber*) și diverse stofe (*akmīse*).

Iată traducerea integrală a primului dintre aceste documente.

<Document nr. 2³¹>

„Să se scrie poruncă (*hüküm*) sangeacbeiului de Silistra și kadiului de Aydos, <precum> că:

Süleyman, fiul lui *Dellâle Hristin*, dintre evreii din Istanbul (*Istanbul yahudilerinden*), având o creață de 1429 de florini (*florilik*) la un anume *Simko*, <unul> dintre oamenii lui Ștefan Voievod (*Istefan Voyvoda*), din prețul piperului (*biber*) și al

²⁶ Ibn Kemâl, *ediția cit.*, *loc.cit.*

²⁷ Halil Sahillioğlu, *On Beşinci Yüzyıl Sonunda Bursa 'da İp ve Sanayi Hayatı: Kölélékten Patronluğa* (Viața de afaceri și „industrială” la Bursa la finele secolului al XVI-lea: de la statul de rob la cel de patron), în vol. *Memorial Ömer Lütfi Barkan*, Paris, 1980, pp. 179-188; idem, *Slaves in the Social and Economic life of Bursa in the late 15th and Early 16th Centuries*, în „Turcica”, XVI (1985), pp. 43-112.

²⁸ İlhan Şahin, Feridun Emecen, *Osmannılıkta Divan – Bürokrasi-Ahkām: II. Bâyezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihi Ahkām Defteri* (Divanul - birocratie -ahkām/poruncile la otomani: un Registrul de porunci / *Ahkām Defteri* din 906/1501 aparținând epocii lui Bâyezid II), Fundația Türk Dünyası Araştırmaları (Cercetări privind lumea turcă), Istanbul, 1994, 204 p.

²⁹ *Ibidem*, nr. 64 și 442.

³⁰ *Ibidem*, nr. 208 și 209.

³¹ İlhan Şahin, Feridun Emecen, *op. cit.*, p. 19, doc. nr. 64.

unor stofe (*takmîç*). <între timp>, numitul *Simko* murind, suma amintită a rămas asupra lui, · dar · și numitul Süleyman murind, i-au rămas băieții (*oğlancıkları*). Dacă-i aşa, am poruncit ca, atunci când va sosi <ceaușul X> cu această ilustră poruncă a mea, voi să scrieți în această pricină scrisoare lui Ştefan Voievod <şि> să i-o trimiteți; dacă el zice: «Datoria lui (a lui *Simko*) există», s-o trimîtă, <iar voi> s-o predă proprietarului de drept; dacă el zice «Datoria lui (a lui *Simko*) nu există», să-și trimîtă un om al lui, să vină <încoace şि> să se facă cercetare (*teftiş*) în prezența voastră; ce va rezulta atunci, potrivit legii sacre <musulmane> (*ger'le*), în această chestiune, să emiteți hotărâre (*hüküm*) și să luati [creanța cuvenită - M.M.] de îndată; în această privință s-a dat mai înainte ilustră poruncă (*hüküm-i şerif*) <imperială>; desigur, de această dată să înfățișați detaliat cazul (<întâmplările>), să nu mai veniți din nou la Poarta mea. Aşa să știți!

<Poruncă> înregistrată în ultima decadă a lui Zilk'a/de anul 906 [8 iun. -17 iun. 1501 -M.M.]”.

Şi acum să vedem traducerea integrală a poruncii următoare, dată după o lună de zile:

<Document nr. 3³²>

„Kadiului de Silistra să i se scrie poruncă (*hüküm*), <precum> că:

Mai înainte, fiul lui *Dellâle Hiristin* <Şüleyman> având un drept <de încasat> de 1429 florini de la un anume *Simko*, <unul> dintre oamenii lui Ştefan Voievod (*İstefan Voyvoda*), <iar> numitul *Simko* murind, am trimis poruncă împărătească (*hiikm-i hümâyûn*) pentru <a se face> cercetare (*teftiş*), în timp ce era acolo <la Silistra> sangeacbei Mesih Paşa, stâlp al vizirilor celor măreți; iar acela a trimis un om cu scrisoare la Ştefan Voievod; <dar> din acea parte, <Ştefan> s-a opus poruncii şeriatului (*emr-i şer'e muhalefet idib*), nu s-a supus (*itâ'at itmeyib*), nu s-au <mai> cercetat <lucrurile>, numitului <Şüleyman> nu i-a venit dreptul <de încasat>; în afară de aceasta, pentru că el [Ştefan - M.M.] a făcut arz la Înaltul meu Prag, am poruncit ca, atunci când va ajunge această ilustră poruncă a mea, să trimiteți un om destoinic *al tău*, <astfel> că numitul Ştefan Voievod, după ce se va stabili și va ieși la iveau creanța (*alim*) aceluia (Şüleyman) asupra acelui ghiaur (*kâfir*) decedat (*Simko*), să poruncească și voi să luati de îndată <partea cuvenită> din moștenirea lui (*metrûkat*); dacă <Ştefan> va face cearță (*nizâ kılarsa*), <atunci> să-și trimîtă <încoace> pe cineva destoinic <de-al său>, astfel încât, alături de dv. fiind părțile adverse impreună (*husemâ beraber olup*), să se facă cercetare (*teftiş*) potrivit ilustrului şeriat (*ber-mûceb-i şer'-i şerif*), să luati [să încasați - M.M.] de îndată dreptul <urmașilor lui Şüleyman> ce va ieși la iveau, să nu dați pretext pentru scuze și certuri, iar pe cei care vor dovedi îndărătnicie, să-i scrieți și să-i comunicați <la Poartă>. Aşa să știți! Să arătați încredere ilustrului semn (*tuğra*-ua · sultanului - M.M.).

<Poruncă> înregistrată în ultima decadă a lunii Zilhicce 906 [7 iul.-16 iul. 1501 -M.M.]”.

³² *Ibidem*, p. 121, doc. nr. 442.

Care este semnificația acestor documente din perspectiva relațiilor lui Ștefan cu Înalta Poartă?

Primul lucru care frapează la lectura acestor documente este *faima personalității lui Ștefan*. În primul document (prima poruncă sultanală) se pomenește de două ori numele de *Istefan Voyvoda*, în al doilea (a doua poruncă sultanală, după o lună) de trei ori același nume, dar nici o dată nu se precizează cine este acest *Istefan Voyvoda*. Ștefan era atât de cunoscut, mai ales de către acești dregători de margine (sangeacheiul de Silistra, kadiul de Silistra, kadiul de Aydos - ultimul participase și la delimitarea de frontieră din 1486³³), încât nu mai era nevoie de precizarea: „domnul Moldovei” (*Boğdan Beği* sau *Boğdan Voyvodası*). Exact la fel cum, peste un secol, un registru de venituri și cheltuieli zilnice (*Ruznâmçe Defteri*) al Vistieriei Centrale a Statului otoman consemna, la 29 noiembrie 1599 (st.n.), cheltuielile făcute cu „solii Ardealului și ai Moldovei și ai lui Mihai (elçiyān-i Erdel ve Kara Boğdan ve Mihāl)³⁴. Așadar, „Mihai” era suficient, fără altă precizare!

Tot legat de personalitatea lui Ștefan, într-o vreme în care el abia se împăcase cu Poarta, după conflictul din anii 1499-1501³⁵, dar după 44 de ani de aprigă domnie internă și răsunătoare succese externe, e de observat că sultanul îl tratează cu menajamente (să se vadă ce spune el, să nu iasă ceartă/niza' etc.) și ia notă - fără a reacționa - că domnul „s-a opus la ordinul șeriatului, nu s-a supus”. Cu alte cuvinte, Ștefan s-a opus aplicării legii canonice musulmane în Moldova, lucru extrem de important, care definea statutul Moldovei de *dār al-ahd* („Casa Legământului” sau „Casa Păcii”) și nu de *dār al-Islām* („Casa Islamului”). 84 de ani mai târziu, sultanul Murād III, la 1585, intervenea pe lângă domnul Moldovei, cerându-i să aprobe în mod excepțional judecarea după legea musulmană a unui litigiu între un negustor musulman de la Cetatea Albă (Akkerman) și supușii moldoveni creștini (ca și în cauza de la 1501), deoarece - în mod normal - „Moldova nu este *dār al-Islām* și < asemenea pricini> nu se pot judeca după legea șeriatului” (*Buğdan dār al-Islām olmamağın, şer'ile görülmlesi mümkün olmayub*)³⁶.

Așadar, documentele de la 1501 relevă opozitia lui Ștefan față de introducerea șeriatului în Moldova, dar și toleranța otomană față de această atitudine. Pe termen lung, rezultatul a fost menținerea statutului Moldovei, obținut de Ștefan, „cel mai bun cu puțință în condițiile date”³⁷. Când Neculce (mort la 1747, cu 14 ani înainte de „isprava” generalului Adolf Buccow, care, la 1761, a distrus cu tunul circa 150 de mănăstiri și

³³ T. Gemil, *Observații referitoare la încheierea păcii și stabilirea hotarului dintre Moldova și Imperiul otoman (1486)*, în: „R.A.”, an LX, vol. XLV, 2/1983, pp. 117-128; raportul propriu-zis al kadiului de Aydos și în: M. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, I, Edit. Academiei, București, 1976, pp. 10-11, doc. 9 (cu datarea: „1517-1527” și cu rezerve în ce privește lectura Aydos).

³⁴ Apud M. Maxim, *L'Empire ottoman au Nord du Danube et l'autonomie des Principautés Roumaines au XVIe siècle. Etudes et documents*, Les Editions ISIS, Istanbul, 1999, p. 151.

³⁵ S. Tansel, *op. cit.*, p. 89.

³⁶ *Ibidem*, p. 14.

³⁷ Ș. Papacostea, *Politica externă a Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare: puncte de reper*, în „R.d.I.”, t. 28, nr. 1, 1975, p. 26.

biserici ortodoxe din Ardeal) menționa în *O samă de cuvinte*³⁸ „testamentul” lui Ștefan, cu recomandarea pentru Bogdan de a se înțelege cu turcii, nu numai pentru că sunt „mai puternici”, dar și pentru că sunt „mai înțălepți”, în sens de mai înțelegători, adică mai toleranți, cred că trebuie să vedem în aceasta nu numai experiența personală a lui Ștefan în raporturile cu otomanii, aşa cum a fost conservată de tradiția populară, dar și - mai ales - experiența mai îndelungată, tristă, a românilor cu grecii (de același rit) și austriecii (de aceeași religie), dar intoleranți: primii, triumfători în Principate, prin fanarioți, îl exasperează pe Neculce, ceilalți au șocat suflarea română ortodoxă din Ardeal, și nu numai, prin brutalitatea tratamentului aplicat coreligionarilor lor de rit diferit. Acestea în contrast cu toleranța turco-otomanilor care, cum observa cu justețe și Edgar Quinet, la 1857, „și-au ținut cuvântul dat” și n-au construit măcar o singură moschee pe pământul românesc³⁹, deși uriașa lor forță militară le-ar fi permis să-o facă. Această percepere a turcului ca tolerant, cinstit, corect, care-și respectă cuvântul dat, rezultă, într-adevăr, și *la nivel popular*, în folclorul românesc de la Dunăre (cum o dovedesc recente teze de doctorat pe această temă)⁴⁰ ori în frescele murale de la mănăstirile din Bucovina, unde meșterii populari i-au înfățișat pe turci cu eleganță, în contrast cu discursul violent, agresiv, intolerant, al *elitelor* (românești sau otomane).

Al doilea lucru care surprinde în acest document este *amplarea relațiilor comerciale moldo-otomane*. Așadar, doar o singură relație între doi parteneri - unul otoman (de fapt, evreu convertit) și un român - vorbește de un volum de schimburi de *minimum* 1429 galbeni (probabil florini ungurești), adică 43,7 kg de aur. Iar despre mărfurile turcești (*res turcales*) cumpărate de „omul lui Ștefan Vodă” avem o mențiune precisă (de care, în general, ducem lipsă), anume *piper* și *stofo* diverse. Mențiunea florinilor ungurești în cele două documente din 1501 e un indiciu că, deși Petru Aron și Ștefan cel Mare, prin reformele lor monetare, aliniaseră moneda moldovenească la asprul otoman, totuși, la începutul secolului al XVI-lea, iată că florinul unguresc rămânea încă etalon în schimburile româno- otomane.

În fine, e de observat că în epocă supraveghetorul politico-militar al Moldovei – ca, de altfel, și al Țării Românești – este sangeacbeiul de Silistra, ridicat ulterior, la 1599, după răscoala lui Mihai Viteazul, la rangul de beilerbei⁴¹. Prin el se reglementează problemele curente, numirile de domni etc. Iar pentru litigiile juridice îl găsim la 1501 pe kadii de Aydos și de Silistra și, ulterior, mai ales pe cei de Giurgiu și de Brăila. Pe scurt, cercetarea personalității lui Ștefan cel Mare și a epocii sale⁴² are nevoie de orice

³⁸ I. Neculce, *Letopiseul Țării Moldovei. O samă de cuvinte*, ediție Iorgu Iordan, București, 1959, p. 12; vezi și C.C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, Edit. Albatros, 1977, pp. 94-95.

³⁹ Apud M. Maxim, *LEmpire ottoman au Nord du Danube*, p. 46.

⁴⁰ Vezi, de ex., Cornelia Călin Bodea, *Romanii și otomanii în folclorul românesc*, prefață: Mihai Maxim, postfață: Dan Bodea, Edit. Kriterion, București, 1998; Mehmet Naci Önal, *Din folclorul turcilor dobrogensi. Tradiții privind nașterea, căsătoria și moartea*, prefață de prof. dr. M. Maxim, postfață de Nevzat Yusuf Sarıgöl, Edit. Kriterion, București, 1997.

⁴¹ M. Maxim, *Tuna-i Âmire. L'organisation financière et militaire du Danube ottoman aux XVIe -XVIIe siècles à la lumiere de documents ottomans inédits*, în „R.T.”, Istanbul, 1/2003, p. 78.

⁴² Vezi M. Maxim, *Ştefan cel Mare (Büyük İstefan)*, în *DIA (Islam Ansiklopedisi)*, vol. 27, Istanbul, 2004.

document nou descoperit și publicat și, în această privință, arhivele turcești ne oferă mereu surprize. Dar, *metodologic*, avem nevoie și de o nouă abordare – interdisciplinară și comparativă⁴³ – tot mai mult practicată în lume.

STEPHEN THE GREAT AND THE SUBLIME PORTE: NEW TURKISH DOCUMENTS (Summary)

The author studied more than 10 years the fabulous Ottoman Turkish archives, which contains 150 millions documents, may be 200 millions!

One of the analysed documents - which was here translated for the first time into Romanian - was found in *şer'iyye sicilleri* - the registers of the Ottoman kadis (judges and mayors) from Bursa - representing a copy of the sultan's command on the eve of the campaign against the fortresses Chilia and Cetatea Albă (1484). The sultan Bâyezid the IInd promised usufructuary possessions (*timars*), by way of exception, to all the soldiers who will take part in the campaign, that means not only to the *sipahiler* (usufructuary possessors), but also to the *re'âyâ* (tax payers), who were ordinary people. The purpose was the growth of the number of soldiers participant in the Moldavian campaign.

Two documents from a register of commands (*Ahkâm Defteri*) regarding Stephen the Great are unknown or not utilized in Romanian historiography. These documents, dated 1501, point out the resistance of the prince to the introduction of *sharya* (Muslim law) in Moldavia, but also the Ottoman tolerance towards this attitude.

It is a real surprise to find out how ample was the trade between Moldavia and the Ottoman Empire. In only one commercial relation we learn of a exchange of *minimum* 1429 gold pieces, that is 43,7 kilogrammes of gold, representing pepper and turkish stuffs, bought by one of Stephen's men.

⁴³ M. Maxim, *Pentru o cercetare interdisciplinară și comparativă a relațiilor româno-otomane*, în „C.L.S.O.”, I/1990, București, pp. 9-30.